

SISSEJUHATUS. EESTI RUUMILINE ARENG

HELEN SOOVÄLI-SEPPING,
ANTTI ROOSE

Eesti on inimarengus edenenud maailma riikide hulgas 30. positsioonile, kuid jäänud sinna püsima. Eesti elanike heaolu kasv on olnud võrrelduna teiste maailma riikidega tähelepanuväärne. Riigisisest süveneb piirkondlik sotsiaalne kihistumine.

Eesti suurlinnastumist väljendab Suur-Tallinna jätkuv kasv: inimesed, majandus ja teenused koonduvad Tallinna linnapiirkonda ning ülejäänud Eesti kahaneb ja taandareneb. Eestile kui tervikule tekitab suurlinnastumine tasakaalutust nii riikluses, halduses, majanduses, elu-, ruumi- ja keskkonnavaliteedis. On aeg hakata tegema linnapoliitikat, luua riiklik raamistik ja sihtmeetmed, lähitundes linnapiirkondadest, mitte linnapiiridest.

Eestlaste mitmepaiksus seob Tallinna maakondadega ning linnad küladega. Inimeste igapäevaste tegevusruumide laienemine ja haldusreform on toonud kaasa ruumilise identiteedi lahjenemise. Autokasutusel põhinev elulaad, elu- ja tegevuskorraldus võimaldab tegutseda samaaegselt nii linnas kui ka maal. Mitmes kohas elamine, mis on tingitud töörändest, maakodudest, perevõrgustikest, sõpruskondadest, õppimisest ja vaba aja veetmisest, eeldab senisest paindlikumat ruumiplaneerimist ja halduskorraldust.

PÕHISÕNUMID

Avalik arutelu loob parema elukeskkonna ja püüdleb ühis-meelele. Aruteluks vajalike oskuste arendamine on riiklik huvi. Osalusdemokraatia edendamiseks on vaja senisest enam toimivaid, läbipaistvaid ning tagasisidestamisel põhinevaid kodanikkonna kaasamisviise. Sellele aitavad kaasa nii digiplatvormid, analüütilisel argumentatsioonil põhinev meediaraum, asjatundlikud ametnikud kui ka usaldusväärsed eksperdid. See kõik tagab teadmiste vahetuse ning loob usaldust riigi ja tema kodanike vahel.

Ehituspärand ja looduslad kultuuri osana tugevdavad Eesti inimeste keskkonnasuhet ja kodutunnet. Mitmekesise elukeskkonna eeldus on säästva arengu põhimõtetest lähtuv ehituspärandi kaitse koos investeeringukavaga, mis tagab riigile oluliste hoonete säilitamise, kasutuselevõtu ja haldamise. Eesti inimeste keskkonnateadlikkus on kiiretes ja järskudes muutustes, mis selgitab viimaste aastate ühiskondlikke vastasseise looduslade kasutamisel. Looduslade teadlik planeerimine ja parem külastuskorraldus aitab parandada linlaste tervist ning hoida sidet loodusega.

PÕHISÕNUMID

President Lennart Meri kuulutas Eesti Vabariigi 78. aastapäeva kõnes 24. veebruaril 1996:

„Milles peitub Eesti tugevus? [--] Et Eesti asub täpselt seal, kus ta asub. Et Eesti on täpselt nii suur, nagu ta on.“

Maismaad on Eestil katastris täpselt 43 465 km² (Maa-amet 2020). Eesti maa – nii maaressurss, geograafilised kohad, nende otstarve ja kasutus, linnad-külad kui ka loodus – on rahvuslik vara. Eesti on ja areneb siin sellel maal, võõrsõnaga „territooriumil“, teaduskeelselt „ruumis“. Eesti inimarengu aruande 2019/2020 põhiteema on Eesti ruumiline areng Eesti inimeste heaolu mõjutavates ja ühiskondlikes protsessides. Kuidas taasluua ja kasvatada Eesti ruumilist rikkust, kvaliteeti ja tasakaalu demokraatlikult ja kogu ühiskonna huvides, on selle aruande alusküsimus.

Läheneme ruumi mõistele (ingl *space*, *spatial*) viies peatükis võimalikult laialt, nii eri mõõtkavades kui ka eri tähendustes. Laiendame mõistet geograafiliselt kogu Eestile, võttes tähelepanu alla asustusstruktuuri, loodusala, linnaruu-

mi, sealhulgas linnadisaini ja meid ühendava aruteluruumi. Samuti kirjeldame Eesti demokraatia tervist ruumilises muutuses, säästva arengu ja ühiskonna sidususe vaatenurgast, rõhudes elukõlblikku, inimsõbraliku, inimmõõtmelise ruumi ühisloomele. Seega, ruum selle aruande katuserminina tähistab ühist ruumi, mis pälvib avalikku huvi ja pakub ühiskondlikku hüve.

Mitmes aruande artiklis kerkib üles küsimus demokraatlikest ruumisuhetest avalikus ruumis, kus avalik huvi vastandub isiklikule ja eraõiguslikule huvile. Kui avalik on avalik ruum (ingl *public space*), see küsimus on ühiskonnas viimastel aastatel teravalt kerkinud nii linnaruumi kui ka tootmisettevõtete, korterelamute, teede ja muude objektide planeerimisel, nii seoses looduses viibimisega kui ka metsade raadamisega. Tõepoolest, avalikku ruumi saab mõista avaliku ja era(s-tatud) ruumi vastanduses. Ehkki 40% Eesti maaressursist on riigiomandis, 1% kuulub omavalitsustele, on ka selle ruumi n-ö avalikkus piiratud, näiteks riigikaitsema. Samuti võib avalik huvi puudutada ka seda 59% Eesti territooriumist, mis on eraomand.

Ruumil on ühtlasi oluline roll ühiskondlike protsesside kujundamisel. Avaliku ruumi, sealhulgas eraõigusliku ruumi kasutamine ja kujundamine peegeldab seda, kuidas ühiskond on organiseeritud. Mida avatum ja demokraatlikum on ühiskond, seda paremad on kaasaraadmise võimalused ruumi kujundamisel ja läbipaistvamad ruumiotsused. Ruum ise

Ruum ise mõjutab inimeste olemist ja käitumist ning kujundab mõtteviisi nii kollektiivsel kui ka üksikisiku tasandil.

mõjutab inimeste olemist ja käitumist ning kujundab mõtteviisi nii kollektiivsel kui ka üksikisiku tasandil. Lisaks on avaliku ruumi olemus viimastel kümnenditel tugevasti muutunud. Suhtlemine digiplatvormidel pakub avaraid võimalusi kohtumisteks nii tuttavate kui ka võõ-

rastega. Nii võib digitaalne aruteluruum olla täiendus linnaväljakule või külaplat-sile. Avalik digitaalne ja füüsiline ruum on omavahel tihedalt läbi põimunud, tekitades aja ja ruumi tihenemise efekti – digitaalselt saame olla samal ajal mitmes ruumis korraga.

● Eesti on inimarengus edenenud maailma riikide hulgas 30. positsioonile, kuid jäänud sinna püsima.

Astast 1990 ÜRO Arenguprog-rammi poolt kasutusele võetud inimarengu indeksi kohaselt kuulub Eesti väga kõrge inimarengu tasemega riikide hulka. Eesti on 30. kohal indeksiga 0,882 ning püsinud samal positsioonil viimased kuus aastat (tabel 0.1). Indeks võtab arvesse oodatavat eluiga, keskmiselt koolis käidud aastaid ning võrreldavates hindades SKPd ühe elaniku kohta. Euroopa Liidu keskmise oodatava elueaga võrreldes elavad Eesti elanikud (78,6 aastat) keskmiselt 3 aastat vähem. Oodatav eluiga sõltub mitmest mõjutajast: keskkonnast, tervishoiuteenuste kättesaadavusest, inimeste elatus-tasemest ja terviseteadlikkusest. Eestis on oodatav eluiga pikem linnalistes piirkondades, eesti rahvusest ja kõrgemalt haritud elanikkonna hulgas (Statistikaamet 2018). Haridus on jätkuvalt au sees ja väga oluline. Eestist käivad õpilased maailmas kauem koolis vaid Šveitsis, Ameerika Ühendriikides ja Kanadas.

Heaolu kasv on märkimisväärne ning toonud käibe le loosungi „Eestil pole kunagi nii hästi läinud kui täna“. Mõõtmisest ja indeksisüsteemist olulisem on andmete kvaliteet ja nende sisusse süvenemine. Kett on täpselt nii tugev, kui on tema nõrgim lüli, ehk teisisõnu, elanikkond on nii jõukas, kui tema materiaalselt kõige nõrgemalt kindlustatud ühiskonnagrupid. Statistikaameti andmetel elas 2019. aastal suhtelises vaesuses 284 300 (21,7%) ja absoluutses vaesuses 31 400 (2,4%) Eesti inimest. Ligikaudu pool eakatest kogevad suhtelist vaesust. Kui vaesusriskis elava-

te elanike osatähtsus on viimastel aastatel aeglaselt, aga siiski vähenenud, ei ole elanikkonna rikkama ja vaesema viiendiku erinevus võrreldes 2017. aastaga muutunud. Eesti heaolu suurenemisest ei ole osa saanud kõik elanikkonna grupid, saati kõik piirkonnad. Erinevused keskmises elueas, haridustasemes ja sissetulekutes avalduvad piirkondlikult ning on seotud ühtlasi keskkonnaseisundiga (Rahvastiku tervise arengukava 2020–2030).

Selle sajandi esimestel kümnenditel on maailmas haigusi, nälga ja vaesust tõrjudes saavutatud elustandardi kiire kasv. Kuid tänapäeval on maailm uue ebavõrdsuslaine võimuses ning 2019. aasta lõpus ilmunud globaalse inimarengu aruande keskne teema on ebavõrdsus kui inimeste heaolu kõige suurem takistaja. Aruannet raamistab tulevikku suunatud sõnum, et viimasel aastakümnel on lisandunud kaks uut üleilmset suundumust, mis mõjutavad inimeste heaolu kõikjal maailmas: tehnoloogia kättesaadavus ja kliimamuutus. Tehnoloogilised edulood nagu tehisintellekt ja masinõpe süvendavad lõhet nende elanikerühmade ja riikide vahel, kel ei ole võimalusi tehnoloogilise arenguga kaasa minna. Kliimakriis tabab juba praegu valusamini vaesemaid maailma piirkondi ja vähekindlustatud elanikerühmi. Hinnanguliselt põhjustab kliimamuutus maailmas aastatel 2030–2050 alatoitumise, malaaria, kõhulahtisuse ja kuumarabanduse tõttu 250 000 lisasurma aastas (ÜRO 2019).

Tabel 0.1. Inimarengu indeks ja selle alusnäitajad valitud riikides (2018)

Järjekoh	Riik	Inimarengu indeksi väärtus	Oodatav eluiga sündimisel (a)	Eeldatav kooliaastate arv	Keskmine kooliaastate arv	SKP inimese kohta (2011 ostujõu pariteedi alusel, USD)
1	Norra	0,954	82,3	18,1	12,6	68 059
2	Šveits	0,946	83,6	16,2	13,4	59 375
3	Iirimaa	0,942	82,1	18,8	12,5	55 660
4	Saksamaa	0,939	81,2	17,1	14,1	46 946
4	Hongkong	0,939	84,7	16,5	12,0	60 221
6	Austraalia	0,938	83,3	22,1	12,7	44 097
6	Island	0,938	82,9	19,2	12,5	47 566
8	Rootsi	0,937	82,7	18,8	12,4	47 955
9	Singapur	0,935	83,5	16,3	11,5	83 793
10	Holland	0,933	82,1	18,0	12,2	50 013
11	Taani	0,930	80,8	19,1	12,6	48 836
12	Soome	0,925	81,7	19,3	12,4	41 779
13	Kanada	0,922	82,3	16,1	13,3	43 602
14	Uus-Meremaa	0,921	82,1	18,8	12,7	35 108
15	Suurbritannia	0,920	81,2	17,4	13,0	39 507
16	USA	0,920	78,9	16,3	13,4	56 140
17	Belgia	0,919	81,5	19,7	11,8	43 821
18	Liechtenstein	0,917	80,5	14,7	12,5	99 732
19	Jaapan	0,915	84,5	15,2	12,8	40 799
20	Austria	0,914	81,4	16,3	12,6	46 231
21	Luksemburg	0,909	82,1	14,2	12,2	65 543
22	Iisrael	0,906	82,8	16,0	13,0	33 650
22	Lõuna-Korea	0,906	82,8	16,4	12,2	36 757
24	Sloveenia	0,902	81,2	17,4	12,3	32 143
25	Hispaania	0,893	83,4	17,9	9,8	35 041
26	Tšehhi	0,891	79,2	16,8	12,7	31 597
26	Prantsusmaa	0,891	82,5	15,5	11,4	40 511
28	Malta	0,885	82,4	15,9	11,3	34 795
29	Itaalia	0,883	83,4	16,2	10,2	36 141
30	Eesti	0,882	78,6	16,1	13,0	30 379
34	Leedu	0,869	75,7	16,5	13,0	29 775
39	Läti	0,854	75,2	16,0	12,8	26 301
49	Venemaa	0,824	72,4	15,5	12,0	25 036

Allikas: ÜRO 2019.

- **Eesti suurlinnastumist väljendab Suur-Tallinna jätkuv kasv: inimesed, majandus ja teenused koonduvad Tallinna linnapiirkonda ning ülejäänud Eesti kahaneb ja taandareneb.**

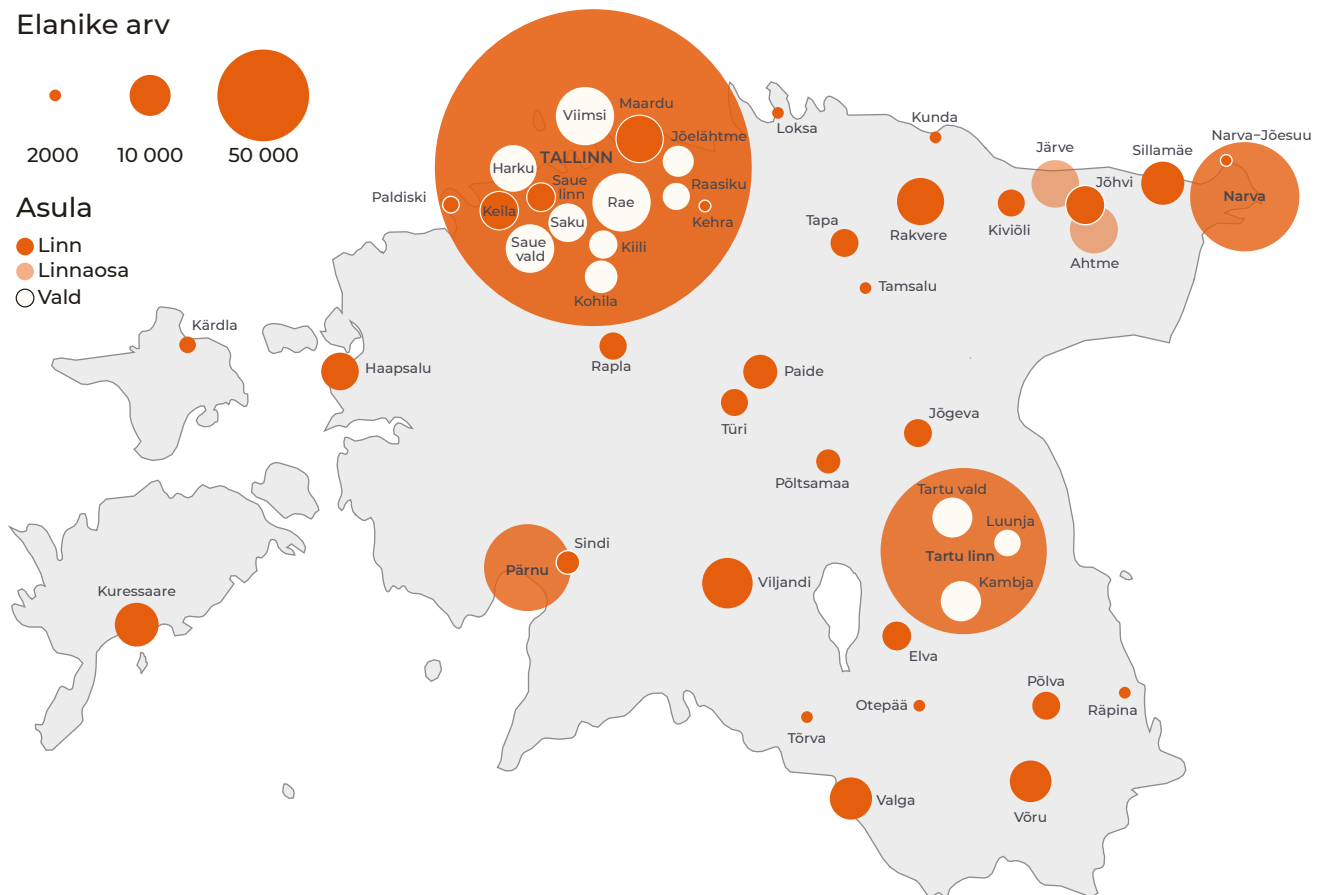
Eesti kaart on lihtne. On suurlinn Tallinn, on ülikoolilinn Tartu, on suvitusslinn Pärnu, on hilistööstuslik Kirde-Eesti, järjest enam puhke-, põllu- ja metsamajanduslik Lõuna-Eesti ja mere-tagused saared. Lihtsamalt saab Eesti jagada kaheks – on Tallinn ja (muu) Eesti: kaheksast viieni teiselt tegusad maakonlinnad ning rahvuspargistuv ääremaa. Need ei ole sildid, vaid Eesti tegelik ruumistruktuur ja haldusjaotus (joonis 0.1). Ruumilise arengu mõttes on sotsiaalteadlaste 2000. aastal osutatud „Kaks Eestit“ saanud nüüd reaalsuseks (vt Lauristin 2001; Vetik 2002).

Järjest enam arutleb teadlaskond planetaarse linnastumise teemadel,

selgitades ja täpsustades linnastumisprotsesside üha tugevamat mõju üleilmastumisele, keskuskohtade ja linnalade hägustumist ning hävitavat survet loodusele (Schmidt 2018). Linnastumisprotsess põimib kokku turumajanduslikud globaalvõrgustikku ühendatud tegevused ning intensiivistab maakasutust. Maapiirkonnad muudetakse agrotööstuskompleksideks, loodust kaubastatakse näiteks turismi eesmärgil, rajatakse tööstusparke, samuti kaupade transportimiseks mõeldud logistika- ja transporditaristuid.

Linna tähendust ja mõju ei saa mõõta üksnes linnavormi, tiheduse ja teiste ruumitunnustega. Tänapäeva linn

Joonis 0.1. Eesti linnasüsteem (alates 2000 elanikust, 2019. aasta rahvaarvu alusel)

Allikas: Statistikaamet.

Linnastumisprotsess põimib kokku turumajanduslikud globaalvõrgustikku ühendatud tegevused ning intensiivistab maakasutust.

määratleb end halduspiire ületava sotsiaalruumilise jõuna (Brenner 2019). Nii ei ole ka Eesti linn praegu enam traditsioonilise arusaama kohaselt ühe selgelt eristuva linnakeskusega tööstuslik tiheasula. Praegused 47 halduspiiridega linna moodustavad Eestis linna-süsteemi tinglikult, sest enam kui poolel neist napib 21. sajandi mõistes suurust ja linnalisi omadusi. Eestis väljendub linnastumine linnaalade laienemise ja linnarahvastiku kasvuna Tallinnas. Linnapiirkondlikud majandusteooriad seletavad praegust suurlinnastumist süveneva tasakaalutuse ja kasvu koondumisenähtena (Nijkamp ja Kourtit 2013). Nende majandusmudelite õpikunäide on

Eesti. Linnastumisel, iseäranis suurlinnastumisel on arvestatavad negatiivsed välismõjud eeskätt linnaruumi- ja keskonnakasutuses, aga ka sotsiaalses plaanis, nagu näiteks ühiskonna kihistumises. Eesti linnastumist 2000. aastatel iseloomustasid kiired euroopalikud õigus-, haldus- ja sotsiaal-majanduslikud muutused (Raagmaa jt 2014) (tabel 0.2). 2010. aastatel toimus Euroopas majandustõusu uuel lainel suurlinnade kokkusulamine hiigelregioonideks (London-Manchester, Pariis-Brüssel-Amsterdam-Saksa linnastud; Rooma-Milano-Torino). Nõnda ei ole Tallinn teiste suurlinnade seas sugugi suur, Euroopa Liidus elanike arvu poolest alles 59. kohal.

Linnaareng tervikuna põhineb Eestis linnamaa laienemisel, maavõtul. Aastatel 2000–2017 on asustusalade pindala Eestis suurenenud 138 km² võrra (Oja, ptk 1). Maakasutuse muutusena on Eestis neil aastatel tinglikult rajatud juurde üheksa Viljandi linna, aga tegelikkuses ega kaardil ühtegi uut linna pole. Samal ajal iseloomustab linnade kasvu killusta-

Tabel 0.2. Euroopa ja Eesti linnapoliitika võtmearengud

Aasta-kümnen	Euroopa areng	Euroopa võtmearengud	Linnapoliitika võtmearengud „vanas“ Euroopas	Linnapoliitika võtmearengud Eestis
1990	Ühisturu integratsioon ja üleeuroopalised taristud, sh transpordivõrk.	Demokratiseerimine ja riigireformid Kesk- ja Ida-Euroopas.	Kultuur ja turism. Konkurentsipoliitika.	Üleminekureformid, sh maa- ja omandireform ning linna-haldus. Erastamine ja kinnisvaraturu teke.
2000	Euroopa Liidu itta laienemine. Terrorism.	Majandusbuum ja finantskriis.	Suurlinnastud. Elukvaliteet.	Linnaplaneerimine. Kinnisvarabuum, sh eeslinnastumislaine, uued keskused ja linnatariidud ning ärilinnak.
2010	Hiigelregioonid suurlinnastute võrgustikuna.	Majanduse taastumine. Kokkuhoiupoliitika.	Nutikas spetsialiseerumine. Tehnoloogiline areng ja innovatsioon.	Suurarendused ja suurtariidud. Kesk-klassistumine. Avaliku ruumi teema esilekerkimine. Kaasav linn ja kodanikuaktiivismi teke.
2020 ja tulevik	Deglobaliseerumine. Euroopa geopoliitilise positsiooni hoidmine maailmas. Kliimaneutraalsus.	Majanduskriis. Brexit. Roheline lepe. Digitaalsus. Populism. Euroopa kultuuri kaitse.	Säästlik, tark hooliv linn. „Uus“ demokraatia.	Rail Baltica. Talsinki. Kestlik kahanemine. Sotsiaalsüsteemid.

Allikas: Clark jt 2018; Mäntysalo jt 2019; Raagmaa jt 2014.

tus ja hajumine. Akadeemik Mart Kalm on pannud diagnoosi Eesti ehitatud ruumile (Kalm 2018):

„Võrreldes ülejäänud Euroopaga on piinlik tunnistada, kui vähe tähelepanu pöörame tänapäeval jätkusuutlikkusele. [...] Vaesus ja muutuvad olud on harva lasknud terviklikel keskkondadel tekkida, mistõttu modernset Eestit iseloomustab rohkem keskkonna katkendlikkus.“

Praeguse seisuga elab linnakeskkonnas 920 000 inimest ehk 69% Eesti elanikest, kellest omakorda Suur-Tallinnas umbes 550 000 ehk 40% Eesti elanikest (Roose, ptk 1). 21. sajandi kahe esimese aastakümne suurlinnastumine on juba kujundanud Eesti arengulugu, kuid ei ole veel võrreldav massilise elamuehituse ja sisserändeajastuga 1970.–1980. aastatel. Suur-Tallinna kasv 2010. aastatel on tähendanud laialdasi ja veel suuremaid kinnisvaraarendusi ning liiklustaristut, linnaasumite segregatsiooni (Tammuru jt 2020), uusasumite killustatud laienemist (Roose, ptk 1) ning vähenevat avalikku linnaruumi (Paaver ja Kiivet, ptk 2). Kiire autostumise kasvuga võtavad üha suurema osa linnade territooriumist enda alla sõiduteed ja parkimiskohad (Grišakov, ptk 5). Ka taristuinvesteeringud on suunatud eelkõige sõiduteedesse, vähem kõnni- ja jalgrattateedesse, linnaväljakutesse ja parkidesse. Autostumisega kaasnev ini-

21. sajandi kahe esimese aastakümne suurlinnastumine on juba kujundanud Eesti arengulugu.

meste vähene füüsiline liikuvus (Tuvikene jt, ptk 1) võib omakorda mõjutada füüsilist ja vaimset tervist, mille näitajad tingituna ülekaalususest ja vaimsetest häiretest on terves Eestis viimastel kümnenditel languses (Säästva arengu näitajad 2018). Sillutatud ja ehitatud linnamaaks ohverdatakse linnarohelus, mis on teravnevas kliimakriisis omandanud järjest olulisema tähenduse nii elurikkuse ja süsinikusalvena kui ka linna tehiskeskkonna ja inimeste tekitatud keskkonnamõjude puhastamisel ja puhverdamisel (Sepp ja Poom, ptk 3; Hansis jt 2015; EEA 2019a). Tormakas linnakasvus põrkuvad sageli avalikud ja erahuvid (nt Viimsi valla arendustegevus, Tallinnas Kalamaja tihendamine jne; vt Paaver ja Kiiver, ptk 2; Kljavin jt, ptk 2; Ventsel ja Madisson, ptk 4).

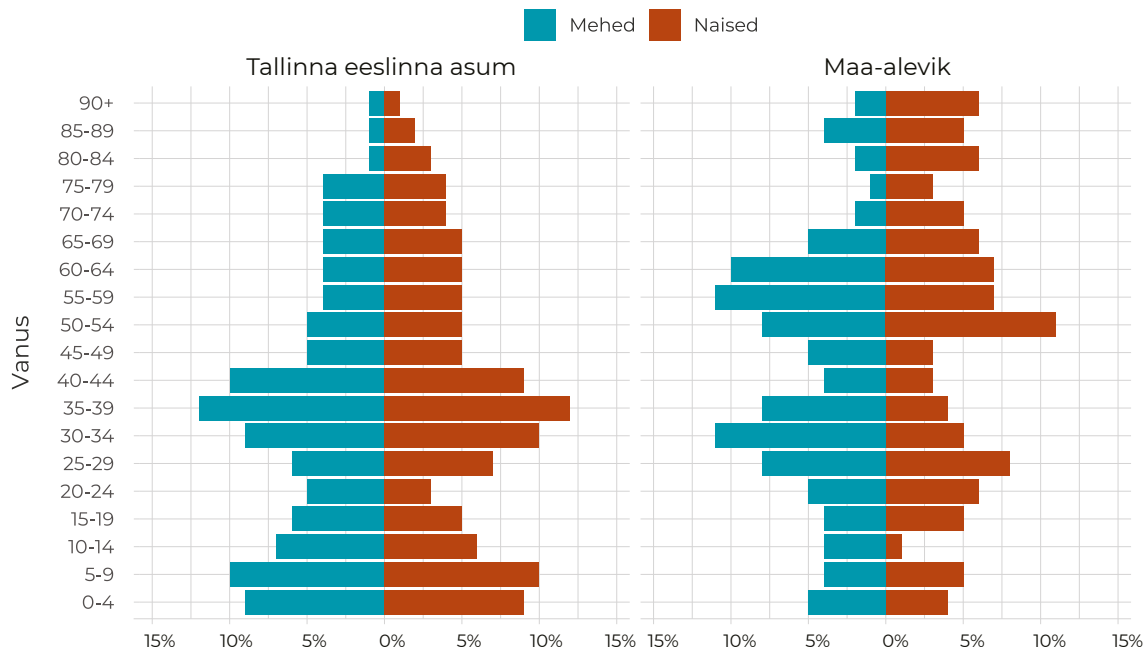
Tallinnale pakub arengupotentsiaali kaksiklinnastumine Helsingiga. Teadmusmajandust ja innovatsiooni arendav tulevikulinn Talsinki võiks liita Helsingi üleilmselt tunnustatud teadmus- ja elukvaliteedi Tallinna uuenduslikkuse ja kasvuhuuga. Kui nii läheb, siis sünnib miljonilinn, maailmalinn (Grišakov, ptk 5).

● Eesti inimeste mitmepaiksus seob Tallinna maakondadega ja linnad küladega.

Kõik maakonnad peale Harjumaa on kahanemas. Aastatel 2000–2018 lisandus Harjumaale 10% rahvastikku, samal ajal kui Tartumaa rahvastik vähenes 4%, teistes maakondades jäi elanikke vähemaks kümnendiku kuni veerandi võrra. Kahanemine on suurlinnastumise pöördprotsess. Selle näiteks on ühe Tallinna uue eeslinnaasumi ja ühe maa-aleviku rahvastikupüramiid (joonis 0.2). Tallinna eeslinnaasumis elavad noo-

red lastega pered, maa-alevikus üle viiekümnesed. Kahanev on piirkond, mille elanikkond väheneb olulisel määral ühe põlvkonna jooksul.

Maakonnad kaugenevad Tallinnast nii ruumiliselt, majanduslikult, sotsiaalselt, elutingimuste poolest kui ka kultuuriliselt (Kährik ja Väiko, ptk 1; Plüschke-Altof, ptk 1). Selle arengu keskmes on viimasel kümnendil vastuseid ootav küsimuste kimp: kas kahanevatel

Joonis 0.2. Tallinna eeslinna asumid vs. maa-aleviku rahvastikupüramiid

Allikas: Rahvastikuregister.

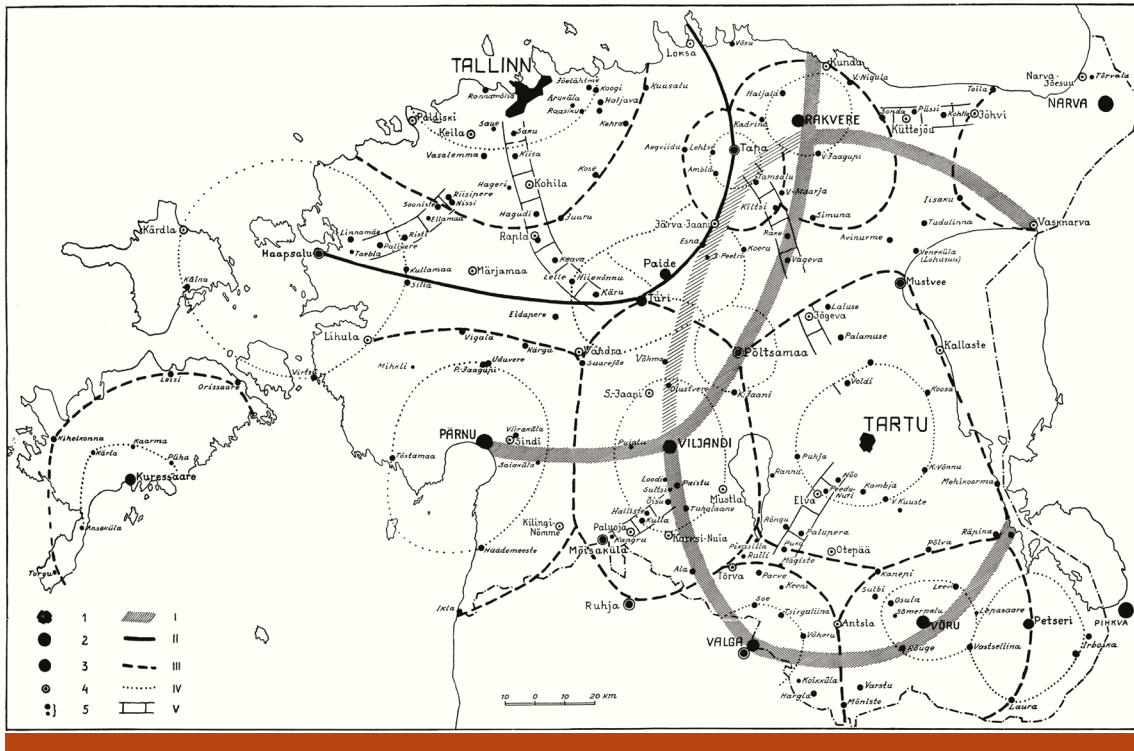
maakonnalinnadel on jõudu, et maakondi käima tõmmata; kas ettevõtluskeskkond on piisavalt elav ja mitmekesine ning kas tööjõubaas ja -areaal on küllaldane majanduse arenguks?

Kahanemisküsimus ei taandu pelgalt töörandele ja suurema sissetuleku otsingutele. Elamufondi ülejääk ja vananemine nii elutingimuste poolest kui ka ehitustehniliselt on muutnud paljud Eesti pered kinnismaisteks, kuivõrd nende kodu turuhind on madal. Samal ajal puudub maakondades noortel peredel võimalus alustada elu uuselamus, uues kodus. Ebavõrdsus elamistingimustes ja kinnisvarahindades, alaealist ja pensioniealist elanikkonda liikuvusvaesusesse lükkav harv ühistransport süvendab üldist regionaalset ebavõrdsust Eestis (Kährik ja Väiko, ptk 1; Tuvikene jt, ptk 1).

Eestis ootab lahendamist kohapõhine targa kahanemise plaan kolmes valdkonnas: töökohad, elukohad, põhiteenused.

Maakonnatasandi ja maakonnalinnade nõrgenemine on kiirendanud suundumust kahe-keskuse-Eestiks, mis koosneb Tallinnast ja Tartust, kattes nende tagamaad tunniajase autosõidu raadiuses (joonis 0.3). Töökoht liigub Tallinna ja Tartusse ees, elukoht ja teenused tulevad järel. Ülikooliõpingute järel ei naase paljud noored kodukohta, vaid jäävad elama Tallinna või Tartusse. Seda laadi protsessi leevendab eestlaste mitmepaiksus (ingl *multilocality*). Arvukalt elanikke omab kahte kodu, ühte linnas ja teist maapiirkonnas, kuhu sõidetakse nädalavahetuse ja suvepuhkuseks. Nendele lisanduvad hargmaised pered, kes elavad piiri taga ja käivad Eestis puhkamas. Hargmaisuus on toonud Tallinnale Helsingi ja Stockholmi lähemale näiteks Rakverest või Paidest, seda nii ajageograafiliselt elu- ja töökohtadena kui ka eluoluliselt. Sestap jäävad maakonnad, aga ka ülikoolilinn Tartu üleilmastumisprotsessides siseisolatsiooni (Leetmaa, ptk 1). Ka koduläheduse mõiste on aja ja ruumi tihenemise ja kiirenemise (Lauristin jt 2017) ja linliku elumudeli tõttu muutunud, laienenud ülelinnaliseks või isegi piirkondlikuks. See omakorda on lahjendanud

Joonis 0.3. Geograaf Edgar Kandi ajalooline Eesti linnasüsteem kehtib põhimõtteliselt ka tänapäeval, sh kahekeskuseline Tallinna- ja Tartu-tõmbeline Eesti ning nende linnade tagamaad autosõiduraadiuses, nn ühe-tunni-Eesti

Allikas: Kant (1935).

ruumilist identiteeti, hāgustanud kodulinna ja kodukōla tähendust.

Kestliku kahanemise võtit ei ole seni pakkunud ruumilised ümberkorraldused riigihalduses ega ka haldusreform. Üha hōredam asustus ühelt poolt sundis keskvalitsuse nõudmisel maavaldu liituma ja ühiselt maaelu korraldama, kuid teiselt poolt liiguvad teenused ja muud sotsiaalsed võrgustikud linna (ostu- ja vabaajakeskused, haridus- ja raviteenused jm). Ettevõtlust edendavad ja maapiirkondi elavdavad Euroopa Liidu programmid ja projektid on mõjunud tagasihoidlikult, sest on jõudnud suurel määral linnapiirkondadesse (Eesti regionaalarengu strateegia 2014–2020 seireraport 2019;

Raagmaa jt 2014). Konkurentsivõimele keskenduv regionaalpoliitika on toetanud turumajanduslikke arengusuundumusi ega ole ääremaastumisprotsessi vähendanud (Plüschke-Altof jt, ptk 1).

Eestis ootab lahendamist kohapõhine targa kahanemise plaan kolmes valdkonnas: töökohad, elukohad, pōhiteenused. See eeldab Eesti piirkondade arengu kavandamist ja lahendamist kahes põhimõtteliselt erinevas võtmes: turumajanduslikel printsiipidel kasvu ja konkurentsi ning solidaarsuspõhimõttel kestliku kahanemise võtmes. Eesti vajab kaht haldusmudelit – üht suurlinnastumise, teist kahanemise puhuks.

● Avalik arutelu loob parema elukeskkonna ja pūdleb ühismeelele.

Samavõrd kui avaliku füüsilise ruumi olemus on viimastel kümnenditel olulisel määral muutunud, on muutunud meie suhtluskeskkonnad. Suhtlemine ja sotsialiseerumine digiplatvormi-

del pakub avaraid võimalusi aruteludeks ja kohtumisteks tuttavate, aga ka täiesti võõraste inimestega. Virtuaalne ruum võtab üle füüsilise ruumi funktsioone (Ibrus, ptk 4). Nii nagu elukeskkond ja

füüsiline ruum, peab arutelukeskkond olema mitmekesine ja tasakaalustatud (Kõuts-Klemm, ptk 4). Praegu on traditsiooniline paberväljaannetega ajakirjandus taandumas uute meediavormide ees ning seeläbi võimendamas digilõhet. Ühtlasi on see tähendanud mitmel pool Eestis kohaliku inforuumi ahene-mist (Kalmus ja Siibak, ptk 4). See viitab probleemile, et vanemaealised ei saa osa meediaruumist, sest nende digipädevus on ebapiisav (Tambaum 2019).

Avalike teemade arutamisel võrgu-meedias on toimunud liikumine argu-mentatsiooni ülelihtsustumise suunas. Suhtluses valdavad kiiresti mõistetavad ja tugeva emotsionaalse laenguga sõnu-mid (Ventsel ja Madisson, ptk 4). Samal ajal on nii uue meedia kui ka sellest tule-nevat kajakambrite mõju aruteluruumi-le üle hinnatud. Sotsiaalmeediast pärit emotsionaalne suhtlusviis on üle kan-dunud kogu meediaruumi, kus eksperdi ja tõenduspõhist argumentatsiooni või-dakse ära kasutada eri positsioonide vas-tandamiseks ning argumentide tühis-tamiseks selle asemel, et leida väitluses ühisosa (Olesk, ptk 4). Samal põhjusel ei soovi Eesti noored osaleda avalikus deba-tis (Kalmus ja Siibak, ptk 4). Suhtluskul-tuuri kuulub oskus järgida avaliku suht-lemise head tava.

Eesti kodanikuühiskonna eestkõne-lejad on seisnud hea selle eest, et eden-dada nii arutelu- kui ka kaasamiskultuu-ri. Sellegipoolest on kodanikuaktiivsus Eestis vähene, olles näiteks Soomest ja Rootsist enam kui mitukümmend aas-tat maas (Ainsaar ja Strenze 2019). Ise-seisvunud Eestis on ruumi planeerimise praktikad ja tavad muutunud avatumaks, demokraatlikumaks. See on kinnistamas inimestes arusaama, et kaasamine on osa kvaliteetse elukeskkonna loomisest

Viimaste aastate konfliktid ruu-mi planeerimisel ning arutelud loodusalade kasutamisest anna-vad tunnistust keskkonna väärtuste mitmetimõistmisest.

ja kujundamisest. Ometi iseloomustavad valdava osa Eesti elanike suhtumist kaa-samisse pigem passiivsus ja pessimism (Vahtrus jt, ptk 3). Põhjusena saab väl-ja tuua vähese tagasisidestamise ja for-maalse suhtumise, mis kahandab kaasa-mise tähendust ja usaldusvärsust ning tekitab kaasamisväsimumust. Avaliku ruu-mi eest seisvad huvirühmad otsivad aktiivselt dialoogipartnereid avaliku sektori või erasektori hulgast ning tõukavad ta-gant kodanikuühiskonna ja demokraat-likuma kaasamiskultuuri arengut (Klja-vin jt, ptk 2). Vaatamata sellele on avalik haldus muutunud kohmakalt bürokraat-likuks ja ühtlasi spetsiifiliselt tehno-kraatli-kuks. Konsensuse – eesti keeli ühismeele – leidmist raskendab erialakeele barjäär planeerijate, projekteerijate ja kodanike vahel. Avalikuks aruteluks interneti süga-vustes esitatud tehniliselt detailirohked joonised ja kirjeldused ei jäta tavainime-sele võimalust kaasa rääkida oma piir-konna arengus. See omakorda on toonud kaasa arendamise ja ruumilise muutuse eituse, mitte-minu-tagahoovis-suhtumi-se (ingl NIMBY).

Arutelu kehv kvaliteet on infoajas-tu suurimaid probleeme. Parema ruu-mi loomiseks ja osapoolte arusaamade selgitamiseks on mitmesuguseid la-hendusi. Tasakaalustatud, ühismeele-le püüdlev aruteluruum on ühiskonna eri gruppide koostöö ja sidustamise eel-dus. Aruteluks vajalike oskuste arenda-mine on riiklik huvi. Kodanikupädevust ja aruteluoskusi on tarvis parandada, et võimestada kodanikke ja edendada laia-põhjalist demokraatiat. Võimalusi selleks pakuvad arendamisel digiplatvormid, as-jatundlikud ametnikud ja usaldusväärsed eksperdid.

Suhtluskultuuri kuulub oskus järgida avaliku suhtlemise head tava.

● Ehituspärand ja loodusalad kultuuri osana tugevdavad Eesti inimeste keskkonnasuhet ja kodutunnet.

Kultuuriruumi lahutamatu osa on materiaalne ja füüsiline ruum kui rahvuse enesekirjelduse viis, nii nagu on seda ajaloo- ja tekstinarratiivid. Elukeskkond oma tänaste ja ajalooliste hoonete, linna- ja külastruktuuri, asustusstruktuuri ning maakasutusega kannab endas eri ajalooetappide kihistusi. Seeläbi on maastik koos kujundamise ja kujutamisega üks olulisemaid kollektiivse mälu ja identiteedi loomise vahendeid samamoodi, nagu on seda eestikeelsed tüvi-tekstid, filmid, teatrietendused või laulu- ja tantsupeod. 2018. aasta kogumik „Eesti säästva arengu näitajad“ sedastab säästva arengu 11. eesmärgis, et kultuuripärandi olukord osutab eesti kultuuri kestlikkusele ja ühiskonna teadlikkusele kultuuripärandi väärtustest.

Riigi esmatähtsad kultuuri- ja maluasutused Kumu ja ERM on valmis ehitatud. Käes on aeg senisest enam pühenduda olemasoleva arhitektuuri- ja maastikupärandi väärtustamisele. Uusehitiste rajamise kõrval võiks hoonestuses kavakindlamalt eelistada ehituspärandi uuskasutust. Sellest saab sotsiaal-majanduslikku kasu terve piirkond, mitte üksnes konkreetne eluala (*Historic England 2019*). Kultuuripärandi kasutuselevõtt muudab väikelinnad ja maa-alevikud tervikuna atraktiivsemaks nii elanikkonnale kui ka piirkonna külastajatele (*Talk ja Raie, ptk 2*). Seda laadi mõtteviisi juurutamise eeldus on põhjalikud sotsiaal-majanduslikud mõjuanalüüsid ja terviklik vaade nii ehituspärandile kui ka tervele piirkonnale, samuti võimalikult paljude osapoolte huvide ja võimalustega arvestamine (*Lankots, ptk 2*). Samuti on kohane iga objekti puhul küsida, mis on ehituspärandi säilitamise eesmärk või milline on riigi või siis eraomaniku suutlikkus kaitsealustesse objektidesse investeerida. Mitmekesisema elukeskkonna seisukohast vajab Eesti ehituspärand kaitset koos sotsiaal-kultuurilise ning majandusliku mõjuhindamise, riikliku

investeeringukava ja meetmetega, mis tagavad riigile prioriteetsete ajalooliste hoonete säilitamise, kasutuselevõtu ja haldamise.

Viimaste kümnendite linnastumisprotsess on avaldanud mõju kultuuriloole. Eestis on rohkelt säilinud põlvest põlve suulise pärimuse teel edasi kantavaid kultuuripraktikaid, nagu näiteks seenel- ja marjulkäik ning aiasaaduste kasvatamine ja konserveerimine. Loodust kaitstakse ja keskkonnast hoolitakse. Selle tõestuseks on iga-aastane tuhandeid Eesti inimesi koondav „Teeme ära“ talgupäev. RMK puhkealad on linlaste seas ülipopulaarsed ning mitmel pool külastuskoormuse piiril. Sellegipoolest on Eesti elanikkonna kontakt loodusega vähenemas ja nii on paar viimast põlvkonda Eestis kaotamas looduse tundmist laiemalt, samuti esineb põhjendamatut looduskartust (*Sepp ja Lõhmus, ptk 3*). Üleeuroopaline ja Eesti elurikkuse ja looduspaikade kadu (*EEA 2019b; Lõhmus, ptk 3*) ning tehiskeskkonna laienemine annavad märku Eesti ühiskonna väärtussüsteemi katkestustest, mis selgitab viimaste aastate konflikte ruumi planeerimisel ja looduskasutuses (*Olesk, ptk 4; Vahtrus jt, ptk 3*). Selline kultuurikatkestus on otseses seoses keskkonnateadlikkuse ja -käitumisega. Meil ei ole võimalik suurendada inimeste ökoloogilist teadlikkust, kui loodusega kokkupuude piirub teleaadete, ajakirjas avaldatud fotode või loodusmuuseumi külastusega (*Gandy 2018*). Kliimamuutuse ja bioloogilise mitmekesisuse küsimustesse hakatakse ühiskonnas tõsisemalt suhtuma siis, kui inimene kogeb, tajub ja tunnetab loodust vahetult. Terviklik, eesmärgipärane planeerimine Eesti linnapiirkondades peatab inimeste tervisele ja heaolule ülioluliste linnalähedaste ja linnasiseste rohealade täisehitamise.

Tulevikuvaade

Linnad on võimsa sotsiaal-majandusliku mõjujõuga, kuid samal ajal haavatavad süsteemid. Inimarengu aruande autorid juhivad järjekindlalt tähelepanu, et Eesti suuremate linnade, kuid eriti Tallinna linnapiirkonna kasv tehiskeskkonna hoonestuse ja taristuna on rajatud tihtipeale inimeste vaimsele ja füüsilisele heaolule tähtsa avaliku ruumi ja roheluse arvelt. Samuti tuuakse välja kliimamuutuse ning kiire autostumise omavahelist seost. Süsinikuheite vähendamine sõltub kliimasõbralikumate liikuvusviiside eelistamisest (Tuvikene jt, ptk 1).

Näited arvukatest linnadest nii Lääne-mere piirkonnas kui ka Euroopas laiemalt rõhutavad linnade kasvavat rolli säästva arengu ning innovatsiooni veduritena. Linnade arengut suunab lähitulevikus ja pikemas vaates Euroopa Liidu kliimapoliitika. Mida kliimapoliitikast lähtuv valitsemine kaasa toob? Planeerimisotsuse peamiseks mõõdupuuks saab maakasutuse efektiivsus kliimamuutuse seisukohast. Euroopa kliimapoliitika fookus laieneb lähikümnendil energiakasutusele, mida praeguses süsinikuheite arvestuses tähistab lühend LULUCF, tähtsustamaks maakasutuse muutuse ja metsanduse rolli süsinikuringes. Üha tähtsamaks saab ringmajandus. Linnakeskkonnas avaldub see linnapiirkondade uuendamises, mahajäetud maa-alade kasutuselevõtt ja vanade hoonete kasutuselevõtt uute hoonete ehitamise asemel.

Säästva arengu põhimõtteid järgivale ja head elukvaliteeti pakkuvale linnakeskkonnale on iseloomulik, et selles on hea olla nii 8- kui ka 80-aastaselt inimesel. Uut linnaajastut Eestis edendab Tartu linn

teel Euroopa kultuuripealinnaks, määratledes linnakultuuri linnaruumi ja elukeskkonnana. Lähiaastatel eelistab Tartu taristuinvesteeringutes jalakäijaid ja rattureid, vääristab südalinna, rajades lastele ja eakatele sobivaid linnaparkke ning luues uut otstarbekohast arhitektuuri ja tänavakultuuri. Ka Pärnu on seadnud eesmärgiks parandada elanikkonna tervises seisundit linnakeskkonna kvaliteeti tõstes. Linnade koostöö ülikoolide ja terviseasutustega tervist toetava keskkonna loomisel võimaldab luua vundamendi rahvatervise parandamiseks ning seeläbi otseste tervisekulude vähendamiseks (Grišakov, ptk 5).

Ei Põhjale ega ülejäänud Euroopa pole suutnud seni maapiirkondadele kahanevust pidurdavat poliitikat välja pakkuda. Mõningaid Eestile sobivaid häid näiteid pakuvad eeskujuks Põhjamaad (Nordregio 2017). Eesti ei ole oma ääremaastumisega erand, kuid tulenevalt Eesti geopoliitilisest asendist võib see osutuda riikluse probleemiks. Järjest hõredam püsisust piirialadel loob ruumilise vaakumi, kus tegutsevad Eesti sõjaväelised ja jõustruktuurid. See on tihti ainus võimalus tagada riigi kohalolek. Piiriäärsete piirkondade teema eeldab tihedamat koostöös teiste Balti riikidega.

Haldusreformi järel vajavad maapiirkondade inimesed kindlustunnet, et kvaliteetsed teenused on kättesaadavad kõigile elanikkonna eagruppidele. Teiste riikide kogemusele tuginedes (samas) võib elanikkonna piirkonda püsijäämise ja noorte piirkonda meelitamise võti peituda kodanike aktiivses osalemises piirkonna arenguprotsessides ja nende suunamisel. Kohaliku omavalitsuse jõustav, koostööle kutsuv avatud valitsemine tagab usaldusväärse õhkkonna, et koha arengu kavandamine ja elluviimine muutub inimestele oluliseks ning kohalikel elanikel on võimalus ise piirkonna arengut suunata. Need on strateegilised pikaajalised kokkulepped, mis rajanevad usaldusel ja kestavad poliitikaüleselt.

Eesti kodanikuühiskonna loomisel valitsuse, ametiasutuste ja kohaliku tasandi otsustusprotsessidesse on kasutamata potentsiaal. Osalusdemokraatia

Eesti ei ole oma ääremaastumisega erand, kuid tulenevalt Eesti geopoliitilisest asendist võib see osutuda riikluse probleemiks.

edendamiseks vajame esiteks senisest enam toimivaid, läbipaistvaid ning tagasisideastamisel põhinevaid kodanikkonna kaasamisviise. Need tagavad teadmiste vahetuse ning loovad laiemat usaldust riigi ja tema kodanike vahel. Teine usalduse loomise mehhanism ühiskonnas on andmete kättesaadavus ja nende täpsus. Ühiskonna innovatsiooni veab tark linn, mis põhineb reaajas jälgitavate avaandmete tõlgendamisel ning eraettevõtete, ülikoolide ja kodanikualgatuste lõimitud teadmussiirdel. Avaandmetel põhinev kodanikuteadus saab täiendavalt pakkuda sotsiaalse innovatsiooni lahendusi linna- ja maakogukondadele ning ühtlasi olla partner riigile ja kohalikele omavalit-

sustele spetsiifiliste probleemide lahendamisel. Seeläbi on kodanikuühiskond ühiskonna sidusust loov partner, kes kaasamise kaudu mõjutab valitsemise protsesse.

Seda aruannet lõpetades on tervet maailma haaranud tervishoiukriis. Eriti haavatavad on sellises olukorras suurlinnad, kus haigust ohjata on keeruline. Ajaloost tuntud suuremad haiguspuhangud on olulisel määral muutnud linnade ja ühiskondade olemust ja tegevusmustreid. Jääb vaid loota, et kahte praegust üleilmset suurprobleemi – tervise- ja kliimakriisi – lahendatakse korraga ja üheskoos. ■

Viidatud allikad

- Ainsaar, M., Strenze, T. (toim.) 2019. Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga. Tallinn, Tartu: Arenguseire Keskus, Tartu Ülikool.
- Brenner, N. 2019. *New Urban Spaces: Urban Theory and the Scale Question*. Oxford: Oxford University Press.
- Clark, G., Moonen, T., Nunley, J. 2019. *The Story of Your City: Europe and its Urban Development 1970 to 2020*. European Investment Bank.
- EEA – European Environmental Agency 2019a. *Land and soil in Europe*. EEA Signals 2019. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EEA – European Environmental Agency 2019b. *The European environment – state and outlook 2020*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eesti inimvara raport 2019. Tallinn: Arenguseire Keskus.
- Eesti regionaalarengu strateegia 2014–2020 seireraport 2019. Tallinn: Rahandusministeerium.
- Gandy, M. 2018. *Cities in deep time*. – *Cities*, 22 (1), 96–195.
- Hansis, E., Davis, S. J., Pongratz, J. 2015. *Relevance of methodological choices for accounting of land use change carbon fluxes*. – *Global Biogeochemical Cycles*, 29 (8), 1230–1246.
- Historic England 2019. – *Annual Report & Accounts 2018/2019*.
- Kalm, M. 2018. *Eesti arhitektuuri 100 aastat*. Talust tarbimismaastikuni. Tallinn: Postimehe Kirjastus.
- Kant, E. 1935. *Bevölkerung und Lebensraum Estlands: ein anthropoökologischer Beitrag zur Kunde Baltoskandias*. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv.
- Lauristin, M. 2001. *Kas siirdeaeg on Eestis lõppenud?* – *Eesti Päevaleht*, 25.04.2001.
- Lauristin, M., Kalmus, V., Keller, M., Kiisel, M., Massu, A., Opermann, S., Vihalemm, P., Vihalemm, T. 2017. *Kokkuvõtte. Eesti ühiskonda kujundavad protsessid ja tulevikuaengud*. – Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V., Vihalemm, T. (toim.) *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 669–723.
- Mäntysalo, R., Kanninen, V., Purkarthofer, E., Koste, O.-W. (toim.) 2019. *Kaupunkiseudut: Ristiinvalotuksia ja rajanylityksiä. BEMINE-hankkeen loppuraportti. Aalto-yliopiston julkaisusarja CROSSOVER 3/2019*.
- Nijkamp, P., Kourtit, K. 2013. *The “New Urban Europe”: Global Challenges and Local Responses in the Urban Century*. – *European Planning Studies*, 21 (3), 291–315.
- Nordregio 2017. *White paper on Nordic sustainable cities*. Stockholm: Nordregio.
- Raagmaa, G., Kalvet, T., Kasesalu, R. 2014. *Europeanization and De-Europeanization of Estonian Regional Policy*. – *European Planning Studies*, 22 (4), 775–795.
- Rahvastiku tervise arengukava 2020–2030. Tööversioon. Tallinn: Sotsiaalministeerium, 2020.
- Schmidt, C. 2018. *Journeys through planetary urbanization: Decentering perspectives on the urban*. – *Environment and Planning D: Society and Space*, 36 (3), 591–610.
- Säästva arengu näitajad 2018. Tallinn: Statistikaamet.
- Tambaum, T. 2016. *55+ rahvastiku internetikasutus ja sotsiaalne aktiivsus*. – Sakkeus, L., Leppik, L. (toim.). *Pilk hallile alale. SHARE Eesti uuringu esimene ülevaade ja soovitusel eakate poliitika kujundamiseks*. Tallinn: Tallinna Ülikool, 182–205.
- Tambaum, T. 2019. *Vanemas tööeas inimeste interneti kasutus ja sotsiaalne aktiivsus SHARE nelja laine andmetes*. – Sakkeus, L., Tambaum, T. (toim.). *Vananimine elukaare vaates. SHARE Eesti Uuringu teine ülevaade*. Tallinn: Tallinna Ülikool, 71–84.
- Tammaru, T., Marcinczak, S., Aunap, R., van Ham, M., Janssen, H. 2020. *Relationship between income inequality and residential segregation of socioeconomic groups*. – *Regional Studies*, 54 (4), 450–461.
- Vetik, R. (toim.) 2002. *Kaks Eestit. Artiklite, ettekannete ja analüüside kogumik*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.
- ÜRO – UNDP 2019. *Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. New York. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019>.